

OVERSETTELSE

UTVIKLING AV

RELIGIONSBEGREPET

Oversettelse ved Ali Jones Alkazemi

Introduksjon

Til dette nummeret av *Filosofisk supplement* har jeg skrevet en tekst om Kants religionsfilosofi. Når man først tenker på forholdet mellom Kant og religion, tenker nok de fleste på da han i *Kritikk av den rene fornuft* (1781) erklærte Guds eksistens for uviss. Dette skriver han som en avvisning av alle de klassiske bevisene for Guds eksistens.

Likevel avviser ikke Kant religionen fullstendig. Allerede i den første kritikken alluderer han til at han ikke er villig til å la troen på Gud, en udødelig sjel og friheten motbevises på grunnlag av det han kommer frem til i verket. Resultatet han hadde oppnådd er at vi ikke kan vite noe som helst om Gud, en udødelig sjel og friheten, ettersom kunnskap erverves gjennom erfaring, og at det ikke er mulig å si noe sikkert om disse gjennom erfaringen.

Kant syntes at det var spesielt problematisk at hans første kritikk ikke ga rom for friheten, og at vi faktisk kunne sies å være det stikk motsatte av frie, nemlig determinerte. Det er på grunn av dette problemet at vi i hans system er vitne til hans kontroversielle skille mellom tingen i seg selv (*Ding an sich*) og tingen for meg (*Ding für mich*). For siden Kant ikke kunne finne frem til at mennesket er fritt i sin teoretiske filosofi, begrenset han kunnskapen i dette systemet for å gi rom for tro (KrV, Bxxx). Troen har her som hensikt å muliggjøre tanken om en frihet i en sfære som overgår vår kunnskap (*noumenon*). Dette diskuterer han utfyllende i den første kritikken forord til andre utgave.

Det er ved antagelsen om våre begrensede erkjennelsesevner at Kant gir rom for sin moralfilosofi. Faktisk antar han at erkjennelsesevnen er begrenset *kun* for å gjøre moralen mulig. Moralens er, ifølge Kant, avhengig av at

vi er frie, at det finnes en gud, og at livet ikke bare varer et øyeblikk. Med disse tre «postulatene», som det heter i *Kritikk av den praktiske fornuft* (1788), har vi også allerede kommet inn på Kants religionsfilosofiske tenkning. Troen på Gud kommer nemlig av at Gud, på en måte som overgår vår erkjennelsesevne, garanterer moralens objektivitet. I forhold til religiøse fortellinger om åpenbaring og utvelgelse, tenker Kant at disse overleveringene er verdifulle i den grad de er i stand til å motivere oss til å være moralske i verden.

Et umiddelbart problem er imidlertid at disse postulatene og hellige skriftene kun er deler av Kants moralfilosofi, fremfor å utgjøre selvstendige og opphøyde størrelser. Kants forhold til religion er gjennomgående preget av dette: Moralens har *alltid* forrang over all religion og alle idéer om noe høyere. Religiøse kategorier og symboler, som Guds sønn eller Gud selv, blir derfor *bare* hjelpemidler, støttehjul for etterstrebelser av det som ifølge Kant er vår livsførsels sentrale anliggende, nemlig moralens.

Teksten som her foreligger, med originaltittelen *Entwicklung des Begriffs der Religion* (1798) av Friedrich Karl Forberg, må leses i denne sammenhengen. Forbergs artikkel var med på å igangsette det som heter «ateismestriden» (*Atheismusstreit*) i årene 1798–1800. Ateismestriden oppstod da Johann Gottlieb Fichte i 1798 ble beskyldt for å være ateist og derfor mistet stillingen sin som professor ved universitetet i Jena. Fichte var elev av Kant og kom til å bli den mest sentrale figuren i initieringen av den tyske idealismen. Seks år før ateismeanklagen ble Fichte kjent over hele Tyskland etter at publikum forvekslet hans første bok, *Versuch einer Kritik aller Offenbarung* (1792), med

Fotografi av Simon Nordberg

det kommende og forventede religionskriftet til Kant.¹ Grunnen til denne misforståelsen var at Fichtes bok hadde en anonymisert forfatter, at Kant hadde hjulpet til med å utgi boken, og at tenkemåten i boken var i en tydelig forlengelse av Kant.

Grunnen til den berømte Fichtes ateismeanklage, som førte til at han mistet stillingen sin ved Jena i 1798, var at han hadde skrevet et tilsvar til teksten som nå er oversatt.² Det kontroversielle ved dette var blant annet at Forberg hevdet at ateister kunne være moralske, noe Fichte supplerte i sitt skrift ved å hevde at troen på Gud og troen på en moralsk verdensregjering er ensbetydende med hverandre. Med andre ord separerer begge tenkerne troen på Gud, moral og frelse fra tradisjonell, overlevert kristendom, og dette startet den enorme diskusjonen vi kjenner som ateismestriden. Fichte var personlig ikke ateist, og forsøkte til og med å forsvare seg med et skrift i 1789. Til tross for dette er diskusjonene fra denne striden svært fruktbare i drøftelsen av forholdet mellom teologi og filosofi. Denne konflikten, i hvert fall i denne tids protestantiske kultur, handlet om filosofiens tendens til å overanalysere og «dripe» troens følelsesmessige og transcendent dimensjon. Det vil si at filosofien, som vi så med Kant, har en tendens til å integrere Guds transcendens til simpelthen å utfylle en bestemt funksjon i et filosofisk system. Dette er dommen som ganske kjent ble gitt av Friedrich Heinrich Jacobi i sitt kjente bidrag i denne striden, *Jacobi an Fichte* (1799), som også noen ganger kalles *Brief über den Nihilismus*. Det er blant annet gjennom dette brevet at Jacobi har blitt kjent for å popularisere begrepet *nihilisme*. Jacobis beskyldning av Fichte handler om at det som er godt eller sant er nødt

til å bero på en godhet og sannhet som kommer forut for og som transcenderer subjektet selv. Det er kun på et slikt grunnlag at fornuften kan ha verdi, hevder Jacobi (Jacobi 2004, 208). Sagt på en enklere måte, anser Jacobi det som meningsløst og farlig å tenke at moral og sannhet er reduserbart til subjektet alene, ettersom dette betyr at moralen er en tom tanke og at sannhetssøken er et annet ord for selvbekreftelse.

Til slutt, hvem er forfatter av foreliggende skrift, Friedrich Karl Forberg? Han var elev av Karl Leonhard Reinhold, en viktig tenker i sin tid som bidro til å popularisere Kant i Tyskland. Fra 1792 til 1796 var Forberg dosent ved universitetet i Jena og underviste i moralfilosofi, antropologi og kritisk filosofi. Han var stort sett enig med Kants påstander om å avvise de tradisjonelle gudsbevisene og heller forstå religionen praktisk, det vil si som noe underlagt moralloven. Med denne bakgrunnen skriver han *Utvikling av religionsbegrepet*, som utkom i 1798 i Fichtes tidsskrift, *Philosophische Journal einer Gesellschaft deutscher Gelehrten*.³ Forbergs sentrale anliggende er å utvikle et begrep om en moralsk religion, noe han mener at er den eneste legitime formen for religion. God lesning!

Utvikling av religionsbegrepet (1798)⁴

Av Friedrich Karl Forberg

Religion er intet annet enn en *praktisk tro på en moralsk verdensregjering*; eller, for å uttrykke det samme med et kjent hellig språk, en *levende tro på Guds rike som skal komme over jorden*.

Hver som tror på en moralsk verdensregjering, og riktignok tror dette praktisk,⁵ han har religion, og kun han har religion.

Det sier seg selv hva en moralsk verdensregjering skal være: Hvis det gode endelig lykkes å tilkomme i verden, så er det en moralsk verdensregjering. Er derimot dyder og laster fullstendig likegyldige for skjebnen, så finnes det ingen moralsk verdensregjering. *Guddommen* er den opphøyde ånd som regjerer verden etter moralens lover; og dette er det eneste begrepet om Gud som religionen trenger, eller som religionen først blir mulig gjennom. De spekulative⁶ begrepene om Gud som det mest virkelige, uendelige, absolutt nødvendige vesen, er fremmed for religionen, eller i det minste likegyldig til den. Religionen kan, hvis den oppdager begrepene, gjøre noe praktisk med dem, men religionen kan også være foruten begrepene hvis de ikke oppdages. Religionen kan bestå likeså godt med polyteismen som monoteismen, likeså godt med antropomorfismen som spiritualismen. Hvis kun moral blir verdensregjeringens regel, så er det ellers likegyldig om man tror på en monarkisk eller aristokratisk grunnlov for verden, og hadde de overjordiske vesenene som man før trodde var guder, kun handlet moralsk, så var det ingenting å innvende mot dette fra hjertets side. Spekulasjonen som kjenner sine grenser, hadde ikke hatt noe å innvende mot dem, og kunsten ville kun sørget over deres fravær.

Det finnes en moralsk verdensregjering, og en guddom som regjerer verden etter moralske lover; – den som tror dette, har religion.

Så oppstår spørsmålet: *Hva er denne troen grunnlagt på?*

Det finnes tre kilder som vi alle til slutt må trekke våre overbevisninger fra. Det er *erfaring*, *spekulasjon* og *samvittighet*. En av disse skal så være religionens kilde.

«Vi lærer ut fra erfaringen at det finnes en moralsk verdensregjering» ville vært som å si: Vi ser i erfaringen foran øynene våre at det til slutt lykkes for det gode, og at det onde mislykkes. Men dette er akkurat det vi *ikke* ser foran øynene våre, og det har vært alle rettskafne menneskers klager fra tidenes morgen at det onde så ofte seirer over det gode. Det er heller det motsatte som kan utledes av erfaringen: nemlig at verden *ikke* regjeres moralsk, eller

at det i det minste er et ondt geni som krangler med et godt geni om verdensherredømme, og at det noen ganger er den gode, men mest av alt den onde, som har overhånden. Hvem enn som søker guddommen utenfor seg selv i tingenes løp, vil aldri finne ham. Han vil møte «Djevelens verk» fra alle sider, men kun sjeldent, og alltid sjenert og tvilende, vil han kunne si: «her er Guds hånd!».

Kanskje lykkes *spekulasjonen* mer med å finne en guddom, fordi det [i hvert fall] ikke er erfaringen! – Hvis det var tilfellet, så måtte det gis visse teoretiske grunnsetninger som med sikkerhet tillot seg virkeligheten av en moralsk verdensregent. Mange slike har blitt lagt frem, og blant de merkverdige er følgende: selve begrepet om det mest fullkomne vesenet inneholder allerede virkeligheten av dette vesenet; noe tilfeldig forutsetter noe absolutt nødvendig, og orden er ikke mulig uten en ordnende ånd. Men ikke en eneste av disse såkalte prinsippene fra den teoretiske fornuft kan sies å være pålitelig ved nærmere inspeksjon, hver av dem har i sitt indre en helt vilkårlig og ubeviselig forutsetning som man kun trenger å oppdage for å oppløse det hele. Et begrep om det mest perfekte vesen alene inkluderer *ikke* eksistens i seg; for intet begrep om noe inkluderer eksistensen i seg, men kun i anskuelsen er eksistensen, og bare hvis anskuelsen kommer i tillegg til begrepet, er begrep og eksistens forent. Ikke engang begrepet om det aller mest fullkomne vesen som summen av all virkelighet inneholder eksistens. For eksistens er ingen realitet, og overhodet ingen kvalitet. Hadde det vært en kvalitet, så måtte man i alle fall på spørsmålet «*hva er det?*» kunne svart: det er en ting som er, – som jo uten tvil ingen fornuftig person (i fullt alvor) ville svare.

«Det tilfeldige forutsetter noe absolutt nødvendig» – det har andre sagt, og dermed sluttet seg til eksistensen av en guddom. Men hva er tilfeldig? Er det det som man kan tenke seg ikke-eksistensen til? I så fall finnes det ikke noe begrep om noe absolutt nødvendig i hele sfæren av menneskets eksistens, fordi det ikke er noe sted å finne en ting som man samtidig ikke kan forestille seg ikke-eksistensen til. Er det tilfeldige da noe som ikke alltid eksisterte, men som oppsto en eller annen gang? Så forutsetter riktignok det også noe som det oppsto gjennom – en årsak som ga det tilfeldige sin eksistens. Men hvorfor fantes denne årsaken ikke tidligere hvis den nødvendigvis var til stede? Ville den ikke? Men hva gjorde at den endret sin vilje? Således forvandler det absolutt nødvendige seg selv til noe tilfeldig, og gjennom spørsmålsstilling møter vi på en grense som vi er nødt til å gå utover.

«Orden», sier noen andre, «er ikke mulig uten en ordnende ånd». – Og hvorfor ikke? Fordi vi ikke kjenner til

noe annet prinsipp for orden enn forstandens? Men siden når er grensen for vår kunnskap blitt til grensen for det mulige? Og hvor i verden blir orden funnet så utvilsomt at man slutter seg til eksistensen av en guddom? I det fysiske? Men en dyktig byggmester er jo på lang vei ingen moralsk verdensregent! En stor kunstner er langt ifra å være Gud! I det moralske? Men ville en lovtale om en verden «som ikke er som den skal være» ikke heller utgjort en satire av guddommens moralske orden, noe som egentlig lyder som en protest mot guddommens eksistens? Kunne det sett verre ut i verden enn det ser ut nå? Kunne det gått verre enn nå hvis et ondt og fiendtlig, ondsvinnende vesen [Djevelen] hersket over verden, eller i det minste delte den med et godt geni [Gud]? Kunne et forsvar av Satan for å tillate det gode være mindre grundig mislykket enn et forsvar av Gud for å tillate det onde?

Hvis så hverken erfaring eller spekulasjon kan finne guddommen, så blir det intet annet igjen å basere religionen på enn *samvittighetens* bemerkninger. Og sånn er det faktisk. Religionen er hverken produkt av erfaringen eller et funn av spekulasjonen, men heller ene og alene frukten til et moralsk godt hjerte. Erfaringen og spekulasjonen er utilgjengelige for guddommen, og kun det gode mennesket har forretten til å erkjenne ham, kun et rent hjerte får lov til å skue guddommen – og bemerkningen til en stor vismann: «Salige er de rene av hjertet, for de skal se Gud!» inneholder først i den nåværende tankeforbindelse sin sanne, dype og hellige mening!

Man kan da spørre seg hvordan og på hvilke måter det kun oppstår religion i hjertet til det gode mennesket.

For å si det kort: Religion oppstår ene og alene utfra *det gode hjertets ønske om å ville motta det godes overhånd over det onde i verden*. I et ondt hjerte finnes ikke denne type ønsker. Av ham kan man ikke forvente noe som religion. I mellomtiden er intet menneske så ondt at det med alvor skulle ønske at det onde fjernet det gode fra jordskorpen. Dette ville ikke være en kjeltrings ønske, men Satans. Riktignok finnes det på jorden en religion for de gode menneskene, men ingen for de onde. Trodde man på det godes endelige undergang, på et Satans rike på jorden, så var religionen et helvete. Men i den ondste kjeltring er ikke denne typen tro, men kun irreligiøsitet.

Jeg tenker meg at religionen oppstår omtrent slik i et godt hjerte:

Det er en ganske kjent sak at enhver ønsker det som han har mest interesse i, og ønsker at alle andre mennesker utenom ham tar opp interessen i det –, at det han erkjenner som en sann og rett person, også ville bli erkjent som sann og rett av alle andre mennesker. Dette ønsket er dypt

rotfestet i den menneskelige natur, og er umulig å utrydde. Det går heller ofte over i den heftigste lidenskap, og uten dette ønsket i den menneskelige natur ville det vært ganske likegyldig for oss om andre var enige eller forkastet våre meninger: I stedet er det ikke likegyldig for oss, men heller årsaken til en indre glede, mens det motsatte forårsaker misnøye. Idéen om muligheten for en fremtidig overensstemmelse mellom alle menneskers tanker i alle dommer, svever uavlatelig foran hvert tenkende menneskes øyne. Enhver ønsker at ens overbevisninger skal kunne herske og bli allmenngyldige. En tidsalder da overensstemmelsen mellom alle mennesker i alle dommer fant sted, ville vært *hodenes gylne tidsalder*. Det ville vært tidspunktet da alle feil forsvant fra jordskorpen, og intet annet enn sannhet fantes i alles hoder. Sannheten ville seiret fullstendig over det gale, og *sannhetens rike* hadde vist seg på jorden! Det er alle tenkende menneskers mål, målet som gjør at de deler tankene sine med hverandre, som gjør at de til ethvert tidspunkt utfordrer og retter på hverandre. Det er grunnen til at de fortsetter å være virksomme og å utvikle seg, for at sannhetens rike snart skal vise seg på jorden. Gjennom dette felles endemålet står alle tenkende hoder i forbindelse med hverandre i et fellesskap. Denne forbindelsen, hvor alle tenkende mennesker står ufrivillig og utilsiktet, og til og med ofte uten å vite om det, og som har som formål å få alle mennesker til å gradvis bli enige i alle dommer for å akselerere ankomsten av sannhetens rike på jorden – denne enheten er *republikken av lærde*, der fornuften er øverst og hvert tenkende menneske en borger. I republikken av lærde gjelder kun én eneste trosartikkel, og denne lyder: «Tro at sannhetens rike skal komme på jorden, og gjør alt du kan på ditt sted for at det snart skal komme gjennom formidling og belæring, forskning og prøving, og vær ellers ubekymret om det er vellykket. Ettertrakt kun sannhetens rike, så skal resten – nemlig fortjenesten – komme av seg selv!» – Sannhetens rike er således et *ideal*. For gitt den uendelige variasjonen av egenskaper som naturen ser ut til å ha hatt så stor glede av, kan det aldri forventes at det noen gang vil være enighet mellom alle mennesker i alle vurderinger. Sannhetens rike vil dermed aldri komme, og den endelige hensikten med republikken av lærde vil etter alt å dømme ikke bli oppnådd til evig tid. Ikke desto mindre vil den umistelige interessen for sannhet i brystet til ethvert tenkende menneske til evig tid arbeide mot alle feil med all sin styrke og å spre sannhet i alle kanter; det vil si, å fortsette *som om* feilen en dag kunne dø ut og at sannheten var den eneste herskeren som var å forvente. Og nettopp dette er karakteren til en type natur som i likhet med mennesket er bestemt til å nærme seg idealet i det uendelige.

Akkurat som det foran øynene til alle tenkende vesener konstant svever en idé om muligheten for en fremtidig overensstemmelse mellom alle mennesker i alle dommer, svever også konstant idéen om en generell enighet om det *gode* i alle moralsk gode mennesker, idéen om en generell spredning av rettferdighet og velvilje. For ethvert velmenende menneske, alle som har interessen for dyd i hjertet, ønsker og må ønske at han ikke er det eneste rettferdige mennesket på jorden, at alle mennesker rundt ham hyller det gode sånn som han hyller det; at lastene litt etter litt forsvinner fra jordskorpen, og at det endelig kommer en tid hvor kun gode mennesker bor fredelig og vennlig med hverandre på jorden. Dette tidspunktet, hvis det skulle funnet sted, ville vært tidspunktet for det godes allmenne herredømme over det onde, *hjertenes gyldne tidsalder, rettferdighetens rike på jorden*. Det er enhver rettskaffen persons innerste ønske at dette tidspunktet en gang vil komme, og det må være det innerste ønsket for enhver rettskaffen, så sant han er en rettskaffen, og likesom for ham som elsker dyden, der interessen for dyd ikke kan være likegyldig. Imidlertid er dette ikke et tomt, uvirksomt ønske, men den rettskafnes mest alvorlige bestrebelse, å fremme det godes seier over det onde, å så langt som mulig fordrive det onde fra jordens overflate, å utrydde alle slags overgrep, og å akselerere ankomsten av rettferdighetens og fredens rike (som er Guds rike) på jorden. Det er å anse som alle gode menneskers endelige mål at det går i retning av rettferdighet i verden, og at rettferdigheten endelig triumferer over urettferdigheten. For ettersom alle mennesker samarbeider for å oppnå dette endemålet, så oppstår det en forening mellom alle gode mennesker for oppnåelsen av dette ene målet. *Kirken* er foreningen av alle gode mennesker for frembringelsen av alt det gode, og enhver rettskaffen er grunnet sin rettskaffenhet, men også *kun* på grunn av denne, medlem av kirken, og medlem av «menigheten av helgener på jorden». Kirkens mål er at det gode skal herske over det onde, at rettferdighetens rike skal komme til syne på jorden. I denne kirken er hverken uenigheter eller splid. Alle medlemmer av kirken samler seg kun rundt rettskaffenhetens banner. Det er kun én kirke, og alle rettskafne tilhører denne ene. Det er kun kirken som gjør salig, og det er ingen frelse å finne utenfor den. Fantet det mer enn én kirke, så måtte det finnes to rettskaffenheter – og selve begrepet om dette motsetter seg!

Altså er det enhver rettskaffens ønske og bestrebelse å gi det gode ledelsen over det onde i verden, og at det onde til slutt og så mye som mulig skal utryddes fra jordens overflate. Alle gode mennesker har det samme ønsket og den samme iveren, og slik oppstår en forening av alle men-

nesker om et endemål; denne foreningen er kirken, eller, «menigheten av helgener på jorden».

Men så oppstår spørsmålet: Er dette da et mulig endemål som alle mennesker ønsker å oppnå? De vil frembringe det godes suverenitet, de vil opprette rettferdighetens rike på jorden, at dyden skal være det mest hverdagslige, lastene det mest uhørte, seder og skikker skal bli sedelige. Er da alt dette overhodet mulig? Eller er det kanskje ikke mer enn en enkel og tom kimære? Kan man håpe at en gyllen tidsalder av rettferdighet og den evige fred skal ankomme jorden, eller skal man heller frykte det motsatte, at også fremtidens verden, og i evigheten dertil, skal forbli i trøbbel?

Det er sant at hvis det gode mennesket hørte mindre på stemmen i sitt hjerte enn på erfaringens stemme rundt seg, så ville det ganske fort være nødt til å oppgi sitt håp om bedre tider, og likeledes gi avkall på sin streben etter å nærme seg en bedre tid med alle midler som står i ens kraft. Overfor sin egen person har han selvsagt sin plikt tydelig for øyet og for hjertet: overfor sin egen person gjør han sannelig alt slik at det kan bli mindre urett i verden; men han ser seg rundt – og hvor få finner han med lik innstilling? Menneskene rundt ham gjør det motsatte av alt han gjør, og de lykkes nettopp fordi de er en masse! *Han* skisserer flere velgjørende planer for sine brødre, for å fjerne misbruk, for å utrydde fordommer, for å spre opplyste innsikter til alle deler av menneskets sfære; men grunnet ondskapen til den ene, og gjennom dumheten til den andre, ser det ofte bare ut som om det medfører enda mer forvirring, skade og ulykke! *Han* vil viske uretten fra verden, og fremdeles er det som om «urett blir drukket som vann» omkring ham. Han streber etter at Guds rike, det vil si sannhetens og rettferdighetens rike, skal vise seg på jorden; men mot slutten av sitt livsløp ser det ut som om menneskene ikke har blitt bedre. Uretten er ikke mindre på moten, og lidenskapen – riktignok den villeste av dem alle, herskesyke og eiersyke – herjer over menneskeheten så skamløst som ellers. Rettferdighetens, ærlighetens og troens språk lyder som dårskap i verdens ører. Fremdeles er selvøshet, ubestikkelighet og generøsitet det sjeldneste og mest beundringsverdige synet, og fremdeles overlever krigenes ansvarløse barbari. Og de tingene som man i det små og i private relasjoner anser som straffbart og skadelig, blir ikke kun tolerert i store og offentlige forhold, og hos de som er rettens forsvarere, men er selve det som fører til ære og berømmelse! – Alt dette ser det moralsk gode mennesket. Hva skal nå *han*, den eneste, gjøre overfor en umoralsk verden? Skal også han slutte å motsette seg urettferdighetens strøm? Skal han heller la det gå i verden som

det allerede går, uten å anstrenge seg videre, istedenfor å ofre seg for et idealistisk mål som aldri kan oppnås? Skulle han trekke seg tilbake og slutte å stå foran kløften fordi hans gjerninger og drifter, hans kamper og lidelser, til syvende og sist er forgjeves, og fordi verden ifølge andres vurdering ikke blir bedre, men verre enn det var i gamle dagers uskyld, enkelhet og ærlighet? Bør den rettskafne tenke slik, handle slik?

«*Nei*» – roper en høy stemme til hans gode hjerte – «du skal gjøre godt og ikke bli trett!» Tro på dyden og at den til slutt vil seire! Håp at rettferdigheten til slutt skal ha overtaket over urettferdigheten, og den gode sak over den onde! Vær virksom så lenge det er dager til å virke, og la ingen mulighet du har for å stifte det gode gå forbi. Tenk over at det kommer en lang natt etter deg hvor ingen vil eller kan gjøre det gode, og hvor det gode som du gjør vil være en eneste stjerne av håp for «landets redelige!» Gjør det du kan for at det skal bli bedre, og lysere, og mer opplyst, og edlere, og ærligere, og vennligere, og at det blir mer rettferdig i verden, og vær ubekymret om utfallet! Ikke tro at noe godt eller som du i det hele tatt planlegger, uansett hvor lite, umerkelig og uanselig, blir borte i tingenes tilfældige flyt! Tro at det foreligger en tydelig plan til grunn, der det godes endelige seier er medregnet! Tro at Guds rike, sannhetens og rettferdighetens rike, skal vise seg på jorden, og streb kun etter at det skal komme! Tro at alt avhenger av din lille innsats, og at et opphøyd geni styrer over skjebnen, slik at alt som du påbegynner først skal fullendes etter noen århundrer! Tro at for hvert skritt som du har villet ta for den gode sak, viser det seg at for hver dag du har mistet så skal det bli medregnet av guddommen at du lever alle dine dager i evigheten, og at det som er til det beste for verden avhenger av om du vinner eller taper for hver dag som går! Det er sant at du ikke kan bevise alt dette vitenskapelig, at det må være slik, men «Nok!», sier ditt hjerte deg, «du skal handle slik, *som om* det var sånn, og når du handler på denne måten, så viser du gjennom dette at du har religion!».

Dette er måten religion oppstår, og kun kan oppstå, i hjertet til et godt menneske. Det gode mennesket *ønsker* at det gode skal herske over hele jorden, og han *føler seg bundet av sin samvittighet* til å gjøre alt han kan for å oppnå dette målet. Hvorvidt dette målet er mulig, *vet* han riktignok *ikke*, fordi han ikke kan bevise det. På lik linje kan han ikke bevise umuligheten av det. Det står ham altså fritt å tro hva han ønsker og vil. Han *tror* altså at målet om det godes overhånd er et mulig mål, at et Guds rike, som et sannhetens og rettferdighetens rike, skal grunnlegges på jorden. For dette er det han *ønsker* og *vil*. Når han spe-

kulerer, kan han la være å svare på om hvert mål er mulig eller umulig. Kun når han handler må han holde på som om han hadde bestemt seg for muligheten, han må strebe etter å komme nærmere hvert mål. For hadde han holdt på som om det var likegyldig for ham om det var rettferdig eller urettferdig på jorden, ville han ikke stifte det gode som han kunne stifte, og ikke hindre det onde som han kunne hindre, siden det til slutt ville være umulig å gjøre engler ut av mennesker. Han ville ikke kunne bedra seg selv med at det er vitnet av en stor og opphøyd tenkemåte å handle etter den motsatte maksimen: han selv ville på grunn av sin lille og feige maksime fremstå foraktelig i egne øyne.

Religion er derfor ingen likegyldig sak som man kan holde som man vil, men en *plikt*. Det er plikt å tro på en slik orden av ting i verden hvor man kan regne med at alle gode planer vil bli vellykket, og hvor anstrengelsen for å fremskynde det gode og forhindre det onde absolutt ikke er forgjeves; eller at det er ett og det samme å tro på en moralsk verdensregjering eller på en Gud som regjerer verden etter moralske lover. Denne troen er ikke plikt i *teoretisk* henseende, det vil si, en uvirksom spekulasjon, men en *praktisk* tro, det vil si, for så vidt den er *maksime* for virkelige handlinger. Med andre ord er det ikke plikt å tro at en moralsk verdensregjering eller en Gud som moralsk verdensregent *eksisterer*, men det er kun en plikt å handle *som om* man trodde det. I refleksjonens eller disputeringens øyeblikk kan man holde på som man vil; man kan presentere seg som teist eller ateist alt ettersom man mener å forklare seg gjennom den spekulative fornuft, fordi det her ikke er snakk om religion, men om spekulasjon. Ikke om rett eller urett, men om sannhet og illusjon. Kun i det virkelige livet hvor man *handler* er det en plikt å ikke handle som om man forutsatte at det var forgjeves å slite seg ut for det gode i verden; at det er forgjeves å svømme mot strømmen; at den enslige, til tross for sin store vilje, ikke kan utrette noe mot mengden; at det er dårskap å ville omgjøre en verden av narrer og skøyere til engler; at det i en verden fylt av dårer først og fremst er nyttig å høste profitt for de kloke, og ellers bare la sakene gå som de gjør. I disse maksimene ville man handlet mot sin egen samvittighet. Man ville handlet som om man på forhånd visste at ens gode hensikter ville mislykkes, fordi man ikke visste noe for sikkert; at det var like sannsynlig at våre hensikter ville fremskyndes som å ødelegges. Hver maksime (*irreligiøsitetens* maksime) er altså pliktstridig og syndig. Foran sin samvittighet kan ingen svare med en annen maksime enn at han skal stifte det gode og hindre det onde i de øyeblikk man vet og kan gjøre det; hvor man uten å vil lede seg av bekymringer om hvorvidt man har kraft til å

være vellykket, og uten å betrakte hvert gode og skjønne og store innfall som en betrodd penge man skal dra nytte av; å uavlatelig arbeide for å forberede det sanne og gode i vår sfære; og, hvis man har kreftene til det, (for kraft er en tjeneste,) – å reformere verden etter idealer, etter håpet om at tilfeldighetene (eller en guddom, som er en ellers ukjent makt) skal rydde alle vanskeligheter av veien: vet vi ikke med en gang hvordan og når? Og at hvis vi med ærlighet og iver gjør vår plikt og streber etter Guds rike, så vil det øvrige – nemlig, at det vil være vellykket – til sin tid tilkomme oss (eller våre etterkommere) av seg selv. Disse maksimene er religionens maksimer, og religion er således intet annet enn troen på at den gode sak vil være vellykket; på lik linje er irreligiøsitet intet annet enn fortvilelsen over den gode sak. Religion er derfor ikke en nødhjelp for menneskelig svakhet (dette er den så fort man tenker seg religionstroen som en teoretisk tro). For den moralske viljens makt viser seg aldri så herligere og mer opphøyd enn i maksimen til det religiøse mennesket: *Jeg vil at det blir bedre, selv når naturen ikke vil det!* Irreligiøsitet er åndens sanne og egentlige svakhet, men en *selvforskyldt* svakhet. For ettersom ingen tviler på den gode sak ved sine innsikter (selv om man kastet et eneste blikk på skjebnens bok), så er det ellers bare latskapen som unngår å prøve seg etter noen få mislykkede forsøk, slik at den angivelige ufruktbarheten i disse forsøkene ikke er noe annet enn et påskudd av den late for å bestikke tregheten til sin moralske dømmekraft og samvittighet, men hvor den sistnevnte egentlig aldri kan bestikkes.

Det er *forfengelige spørsmål* som man må fremlegge mot slutten av en teori, hvis man vil vite om man (en *man* som selv forfatteren går under) har tilegnet seg teorien eller ikke. Man må kun besvare disse spørsmålene i samme stil som de stilles i, og ikke i en systematisk stil hvor det ikke er sikkert om vitenskapen eller uvissheten har gjort flest fremrykk.

De forfengelige spørsmålene hva gjelder religion er følgende:

Finnes Gud? Svar: Det er og forblir uvisst. (For dette spørsmålet er spurt utfra spekulativ nysgjerrighet, og det hender nysgjerrigheten ganske rett når den igjen stiller seg avvissende til spørsmålet.)

Kan man forvente av ethvert menneske at det tror på en Gud? Svar: nei. (For spørsmålet tar uten tvil opp tro på en teoretisk måte og denne måtens særegne forståelse av sannhet. Denne teoretiske meningen er da den eneste som den gemene språkbruk anerkjenner, og som filosofene kanskje ikke skulle ha forlatt.)

Er religionen forstandens overbevisning eller en viljens

maksime? Svar: Den er ikke forstandens overbevisning, men en viljens maksime. (Hva som blir igjen for forstanden, er overtro).

Hvordan handler det religiøse mennesket? Svar: Han blir aldri trett av å fremme den sanne og gode sak i verden, selv når planene hans ofte mislykkes, og religionen består i at han aldri blir trett og aldri fortviler; og det finnes ingen religion i det hele tatt som fantes for fornuften utenom denne.

Kan man forvente religion fra ethvert menneske? Svar: Uten tvil, akkurat som man forventer av ethvert menneske at det handler samvittighetsfylt; og irreligiøsitet (fortvilelse over den gode sak uten tilstrekkelige grunner) er samvittighetsløshet.

Hvor mange trosartikler finnes det? Svar: to. Troen på dydens udødelighet og troen på et Guds rike på jorden. Troen på dydens udødelighet er troen på at det alltid fantes og vil finnes dyd på jorden, at dyden aldri vil dø ut, og at tilbøyeligheten til å finne dyd og gode hensikter er overalt, selv ved de svakeste bevis, og å bare erkjenne laster og onde hensikter ved de sterkeste bevisene. Troen på et Guds rike på jorden er maksimen om å arbeide for å fremskynde det gode så lenge som umuligheten av å lykkes ikke er bevist. Og religionens motto overhodet er: «Salige er de som ikke ser, men likevel tror!»

Er rettskaffenhet mulig uten religion? Svar: nei. (Rettskaffenhet uten religion og religion uten rettskaffenhet er like umulige. Den første ville vært rettskaffenhet, uten interesse for rettskaffenhet, og den andre ville vært interesse for rettskaffenhet, uten rettskaffenhet.)

Kan man være rettskaffen uten å tro på en Gud? Svar: ja. (For i spørsmålet er det uten tvil spurt om en teoretisk tro.)

Kan en ateist ha religion? Svar: Helt klart. (Om en dydig ateist kan man si at han erkjenner den samme Gud i sitt hjerte som han fortrenger med sin munn. Praktisk tro og teoretisk vantro på den ene siden, og teoretisk tro som er overtro og praktisk vantro på den andre siden, kan uten tvil sameksistere.)

Hvordan forholder religionen seg til dyden? Svar: som delen til helheten. (En av de eneste fremtredelsene til den dydige karakter, er ved religionen som maksimen for den utrettelige standhaftighet i fremskyndelsen av det gode, til tross for alle hindringer.)

Kan man lære religion? Svar: ja. (På samme måte som man kan og bør lære rettferdighet, føyelighet og tålmodighet – nemlig gjennom øvelse.)

Er religionen dydens hjelpemiddel? Svar: nei. (For målet og middelet kan umulig være ett. Religionen hjelper ikke *dyden*, men heller kun dydene. Den gjør ikke karakteren mer

dydig, men beriker erkjennelsen av den dydige karakter.)

Er religionen lastens skrekkmiddel? Svar: heller ikke. (Overtroen kan være lastens skrekkmiddel, men aldri religionen. Den som frykter guddommen, har ennå ikke funnet den. Det er dydens lykke å finne guddommen, og lastens ulykke å ikke kunne finne noe.)

Skal noen gang Guds rike vise seg på jorden som et sannhetens og rettferdighetens rike? Svar: Det er uvisst, og hvis man skal bygge på erfaringen hittil, og sammenligner den med en uberegnelig, uendelig fremtid, så er det usannsynlig.

Kunne det istedenfor Guds rike heller vise seg et Satans rike på jorden? Svar: Det ene er like visst og uvisst som det andre.

Er ikke dermed helvetes religion like solid som de gode menneskenes religion på jorden? Svar: Det ene har for spekulasjonens panel ikke mer og ikke mindre for seg enn det andre.

Er religion tilbedelse av guddommen? Svar: på ingen måte. (Det er ingenting å gjøre for et vesen hvis eksistens er uviss, og som vil være uviss til evig tid. Den som bare gjør noe fordi Guds vilje forlanger det, er overtroisk. Hvis vi skal la være å leke med ord, finnes det ikke en eneste plikt overfor Gud.)

Er teorien som stilles frem om religion også den sanne og riktige? Svar: uten noen tvil; forutsatt, nemlig, at religionsbegrepet skal være begrepet om noe fornuftig og ikke noe ufornuftig. (Var det derimot intet annet begrep om religion som kunne finnes enn det som har vært vanlig siden årtusener (en kult om et overmenneskelig vesen), så var religion en kimære, og det kunne ikke være mer snakk om den av folk med forstand. Likevel er uttrykket «religion» fornuftig, men likevel fremlagt med de samme gamle begrepene. Så får hver person bestemme for seg selv om han synes det er tilrådelig å knytte et gammelt uttrykk til et nytt begrep, og dermed utsette seg for faren av å bli overkjørt av den samme betydningen, eller å legge de gamle uttrykkene fullstendig til side, men samtidig gjøre det desto vanskeligere å finne en inngang.)

Og endelig, *er ikke begrepet om en praktisk tro mer et lekent enn et ærlig filosofisk begrep?* Svaret på dette forfengelige spørsmålet overlater man ganske enkelt til den egnede leser selv, og dermed overlater man samtidig dommen om hvorvidt forfatteren av den nåværende teksten egentlig bare ville leke med leseren til slutt!

OVERSATT TEKST

Forberg, Friedrich Karl. 1910. «Entwicklung des Begriffs der Religion». I *Johann Gottlieb Fichte, Werke. Auswahl in sechs Bänden. Fichtes Werke. Dritter Band.*, av Johann Gottlieb Fichte, 135–150. Leipzig: Fritz Eckhardt Verlag.

ØVRIG LITTERATUR

Fichte, Johann Gottlieb. 1792. *Versuch einer Kritik aller Offenbarung.*

Jacobi, Friedrich Heinrich. 2004. «Jacobi an Fichte». I *Friedrich Heinrich Jacobi, Werke. Band 2,1.* av Friedrich Heinrich Jacobi, 187–225. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Kant, Immanuel. 1793–4. *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft.*

———. 1788. *Kritik der praktischen Vernunft.*

———. 1781. *Kritik der reinen Vernunft.*

NOTER

1 *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (1793–4).

2 *Ueber den Grund unsers Glauben an eine göttliche Weltregierung* (1798).

3 Og Friedrich Immanuel Niethammer, en elev av Reinhold likesom Forberg.

4 Oversettelsen er fra tredje bind av *Johann Gottlieb Fichte Werke: Auswahl in sechs Bänden* (1910).

5 Mitt notat: *Praktisk* betyr den delen av menneskets liv som innebærer å handle. Kant tenkte at vi ikke kunne sies å ha moral eller holdes ansvarlige hvis vi ikke var frie, slik at hans praktiske filosofi først var mulig ved å anta mennesket som et fritt vesen. Med dette utgangspunktet grunnlegger han sin moralfilosofi, og det er i og med at man antar mennesket som et fritt vesen at Forberg, likesom Kant, forstår Gud som en viktig del av moralen. Guds rolle går ut på å sikre håpet om at de som er moralske til syvende og sist vil lykkes med sin moral, mens de umoralske vil mislykkes

6 Mitt notat: *Spekulativ* betyr det samme som *teoretisk*. Denne tenkemåten utgjør et forsøk på å forstå verden med utgangspunkt i tenkningen selv. Filosofihistorisk er dette karakteristisk for rasjonalister som Gottfried Wilhelm Leibniz eller René Descartes. Et typisk eksempel, som også er relevant for denne teksten, er å bevise Guds eksistens ved bruk av gudsbevis og rent tenkte argumenter.